

Van grenspalen tot schampstenen;

een speurtocht naar kleine, maar waardevolle Bredase monumenten.

Iedere Bredenaar weet wel enkele monumenten op te sommen: de Grote Kerk, het Begijnhof en het Kasteel of buitenplaatsen en langgevelboerderijen in de omgeving van Breda. Er bestaan echter ook minder bekende, maar niet minder belangrijke monumenten van geringe fysieke omvang, zoals lantaarnpalen, brievenbussen, grafmonumenten én grenspalen. Die grenspalen zijn ditmaal het onderwerp van ons onderzoek, samen met mijlpalen, schampstenen en stoeppalen. Er vielen ooit veel meer palen te tellen dan tegenwoordig. De grenzen tussen de gemeenten onderling, tussen provincies en tussen Nederland en België werden allemaal aangegeven door grenspalen. Mijlpalen gaven in de 19^e eeuw de afstanden aan langs de belangrijkste wegen. Stoeppalen en schampstenen hadden een beschermende functie nabij huizen of obstakels, maar zijn bijna volledig uit onze gebouwde omgeving verdwenen.

De oudste palen, getekend met een 'half kruys'

Het grondgebied van Breda werd voorheen onderscheiden in stad, vrijheid en jurisdictie. Wat wij onder stad moeten verstaan is vrij duidelijk: dat was het gebied dat omringd werd door de stadsmuren. Onder vrijheid of bijvang verstaan we het rechtsgebied dat onder de stad viel. Dit gebied was wat groter dan de stad zelf en omvatte ook de Belcrum, een gedeelte van de Teteringsedijk, de gehuchten Lovensdijk, Molengracht en Zandberg en de polder Abroek. De jurisdictie was nog groter en omvatte ook het dorp Teteringen.

In 1280 schonken Arnoud van Leuven en zijn vrouw Elisabeth, heer en vrouwe van Breda, aan de stad "alle gemene weiden en wilderden tussen Emelenberg en de Ijpelaar tot aan de Molengracht". Onder deze gemeenschappelijke weiden was ook het huidige Teteringen begrepen. Deze grensomschrijving was vrij vaag. Later moest de grens dan ook meer gespecificeerd en vastgesteld worden. Een gedeelte van de grenzen werd aangegeven door natuurlijke of kunstmatige scheidslijnen die nu nog te herkennen zijn. De rivier de Mark vormde, zowel bovenstrooms als benedenstrooms, een gedeelte van de grens van Breda. Het riviertje de Molenlei vormde de grens met Ginneken. Gedeeltelijk echter liepen grenzen door cultuurland en vielen zij samen met de perceelsgrens van bepaalde akkers. In 1597 bijvoorbeeld stonden aan de zijde van Ginneken, tussen de Molenlei en de Teteringsedijk vier stenen palen, die getekend waren met een 'half kruys'. De eerste stond op de noordelijke oever van de Molenlei en de vierde stond in de buurt van het Heusdenhoutsepad. In het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) waren enkele palen verdwenen. In 1597 zijn daarom twee nieuwe palen gezet, waarvan één aan de Teteringsedijk. Op de hoek van de Poolseweg en de Blauwekeiweg staat hoeve de Blauwe Kei. Van de palen is geen spoor meer te bekennen, maar hoogstwaarschijnlijk heeft deze hoeve zijn naam te danken aan één van de arduinstenen grenspalen tussen Breda en Ginneken.

1

Palen tussen Breda en Oosterhout:

In 1725 ontstonden er problemen over de grens tussen Breda en Oosterhout. De grens liep hier door een onontgonnen gebied. Pas toen hier bossen werden geplant ontstonden er vragen omtrent de juiste loop van de grens. Er zijn toen drie stenen palen geplaatst, met aan de ene zijde het wapen van Oosterhout en aan de andere dat van Breda. De eerste paal stond op de heuvel waar voorheen de galg van Breda stond, de tweede op de hoek van de middelste straat die vanuit Seters de hei inliep en de derde op de uiterste hoek van het Portiershoeftje. Twee van deze palen bestaan nog.

Tussen 1795 en 1810 maakte Teteringen zich onder invloed van de Franse Revolutie los van de stad. Ná 1810 vormde Teteringen (samen met de zogenaamde Vijf Gehuchten: Terheijdensehoek, Teteringsedijk, Lovensdijk, Molengracht en Zandberg) een zelfstandige gemeente. Aan de zijde van Princenhage werden de bijvang en de polder Abroek bij Princenhage getrokken. De grens van de verkleinde gemeente Breda werd vastgesteld door gedeputeerde staten van Noord-Brabant in 1826, nadat in 1823

en 1824 verschillende vergaderingen tussen het stadsbestuur van Breda en de gemeentebesturen van Princenhage en Teteringen hadden plaats gevonden. De omvang van de gemeente Breda was op dat moment vrijwel beperkt tot de buitenzijde van de vesting. Men duidde de grens tussen Breda en Teteringen aan door stenen palen met daarop de letters RVS of DVO. Waarschijnlijk staan deze letters voor 'Raad van State' en 'Departement van Oorlog' en gaven de palen eigenlijk de eigendomsgrens aan van de vestingwerken. Ook aan de kant van Princenhage stonden dergelijke palen. Maar niet één van deze palen bestaat nog.

19e-eeuwse grenspaaltjes

In de loop van de 19e en misschien nog in het begin van de 20e eeuw, zijn er langs verschillende rijkswegen palen geplaatst die de gemeentegrenzen aanduidden. Het zijn allemaal basaltzuiltjes, met een wat onregelmatige doorsnee, grijs geschilderd met een oranje kop, met in witte letters de namen van de twee gemeenten. Aan de Oosterhoutseweg staat nog zo'n exemplaar met in wit geschilderd 'Oosterhout' en 'Teteringen'. In de voortuin van het huis Teteringsedijk 8 ligt een basaltzuiltje, waarvan wordt gezegd dat het de vroegere grenspaal is tussen Breda en Teteringen. Op de gemeentegrens van de huidige gemeenten Breda en Zundert staat vlak bij villa

2

3

4

5

Stenen palen tussen Princenhage en Rijsbergen

Ook de grenzen van Ginneken en Princenhage werden gedeeltelijk aangegeven door grenspalen. In 1824 stonden langs de Kertzelseweg bij Galder twee grenspalen tegenover elkaar, elk aan één zijde van de weg, die de grens van Ginneken en Rijsbergen aangaven. Belangrijk is de grens tussen Princenhage en Rijsbergen. In 1730 werd hier een serie grenspalen geplaatst die nog steeds bestaat. De grens tussen Princenhage en Rijsbergen was aanvankelijk niet goed vastgelegd. In 1607 ontstond daarom een verschil van mening. De Buikse Hoef (een boerderij aan de huidige Montenslaan onder Rijsbergen) werd zowel door Princenhage als door Rijsbergen opgeëist. In 1690 maakte landmeter J.F. Herberbertus een fraaie kaart van het betwiste gebied. Maar pas in 1729 kwamen de twee heerlijkheden tot een vergelijk. Het grootste deel van het betwiste gebied werd toegewezen aan Rijsbergen. Een klein gedeelte bij de rivier de Weerij kwam definitief onder Princenhage, evenals een gebied ten noorden van het huidige "drielandpunt" Etten-Princenhage-Rijsbergen. In 1730 werden zes grenspalen geplaatst. Daarvan zijn er nog drie over. Ze zijn van hardsteen en ongeveer twee meter lang. De doorsnee bedraagt 20 x 20 cm. Aan de ene kant staat HAGE ingehouwen en aan de andere kant RYSBARGEN (zie afbeelding 2 en 3).

Bij de annexatie van 1942 veranderde deze grens in de gemeentegrens van Breda en Rijsbergen en bij de gemeentelijke herindeling van 1997 in de grens van de gemeenten Breda en Zundert.

Dennenhoeve, ook een paaltje. Aan één zijde is nog te lezen 'Rijsbergen'. In 1957 lag aan de Liesboslaan nog zo'n paaltje met de namen 'Princenhage' en 'Etten' er op geschilderd. Deze kleine paal is sindsdien verdwenen. In 1904 stond aan de Teteringsedijk bij de Driesprong een grenspaal tussen de gemeenten Ginneken en Teteringen. Na de annexatie van 1942 zijn echter alle oude grenspalen door de Dienst Openbare Werken van de gemeente Breda verwijderd.

De huidige grenzen

In 1927, 1942, 1961 en 1976 werden er steeds gedeelten van de buurgemeenten bij Breda gevoegd. In 1997 werden de gemeenten Breda, Nieuw-Ginneken (het restant van de gemeente Ginneken en Bavel), Prinsenbeek (de opvolger van de gemeente Princenhage) en de gemeente Teteringen samengevoegd tot de nieuwe gemeente Breda; het nieuwe Breda kreeg tevens stukjes van de gemeenten Terheijden en Rijsbergen. Een klein gedeelte van de gemeente Teteringen echter verhuisde naar de gemeente Oosterhout waarmee de grens die in 1725 was vastgesteld na ruim 250 jaar zijn geldigheid verloor. Erger was dat de gehuchten Galder en Strijbeek en een gedeelte van het buitengebied van Ulvenhout werden ingedeeld bij de gemeente Alphen-Chaam. Ulvenhout werd hiermee verdeeld over twee gemeenten, waardoor historische banden verbroken werden. De grenzen van de historische gemeente Ginneken en Bavel verdwenen geheel.

De archieven liggen op het Stadsarchief in Breda. Het werkgebied van Heemkundekring Paulus van Daesdonck bestrijkt de oude gemeente Ginneken en Bavel. De oude grens tussen Princenhage en Rijsbergen is echter nog steeds geldig. Omdat Hazeldonk toegevoegd is aan Breda zijn de Grenspalen 220 en 221 tussen Nederland en België nu grenspalen van de gemeente Breda.

'Daer steke ick den pale en legge daer op mynen handschoen'

Als we het hebben over Bredase palen moeten we niet alleen de palen noemen van de stad, de bijvang, de jurisdictie en de gemeente, maar ook die van het Land van Breda. De heer van Breda was, behalve heer van deze stad, ook heer van een aantal dorpen in de directe omgeving.

De heer probeerde zijn gebied uit te breiden door huwelijken, aankoop of dwang. Hij ondervond hierbij concurrentie van de hertog van Brabant, die het rechtstreeks bestuur uitoefende over de Meierij van 's-Hertogenbosch van de graaf van Holland, wiens macht reikte tot Zwaluwe, Geertruidenberg en Made, en van de heren van Hoogstraten en Bergen op Zoom. Het Land van Breda, later aangeduid als de Baronie van Breda, bereikte zijn uiteindelijke omvang in 1290. Tot dit gebied behoorden Breda, Oosterhout, Roosendaal en Nispen, Etten, Leur en Sprundel, Princenhage, Dongen, Gilze en Rijen, Zundert, Ginneken en Bavel, Rijsbergen, Alphen, Baarle, Chaam, Terheijden en Teteringen. In 1798 werden in Nederland alle heerlijke rechten afgeschaft en in die tijd verdween ook de Baronie als bestuurlijke eenheid. Verschillende malen werd de grens van het Land van Breda nauwkeuriger bepaald. Rond 1530 waren er moeilijkheden over de grens tussen Zundert (Land van Breda) en Meer en Loenhout (Land van Hoogstraten). Hendrik III, graaf van Nassau en Antonis van Lalaing, de graaf van Hoogstraten, waren bij elkaar gekomen, samen met de bevolking van de betrokken dorpen, ergens op de hei tussen deze plaatsen om de grens vast te stellen. Toen men het eens was over de juiste plaats nam Hendrik van Nassau zijn degen en stak die in de hei en zei 'Daer steke ick den pale en legge daer op mynen handschoen. Soo wien die naer synen sin niet en staet, dien segge daer tegen en neme dien handschoen daer aff.' Hiertegen kwam geen protest zodat de grens hier bepaald was. Daarna slachtte men een koe en braadde het vlees. Er werden zes tonnen bier gebracht en overeind gezet. Men sloeg het deksel eraf en de boeren schepten met hun mutsen en hoeden het bier uit de ton. Ze dronken zoveel bier, dat sommigen flink dronken werden. Deze plechtigheden werden gehouden opdat ieder-

een zich tot in eeuwigheid zou herinneren dat hier de grens was vastgesteld. Dit punt werd de Koeput genoemd, naar de koe die hier was geslacht en gebraden. Deze plek staat tegenwoordig bekend als Grenspaal nummer 226 tussen Nederland en België.

Grens door de schoorsteen

Aan de Kerzelseweg bij Galder bevindt zich hoeve De Paal. Deze naam duidt er op dat hier al vanouds een grenspaal stond, dus al vóórdat hier de ijzeren Grenspaal nummer 219 stond.

In 1826 werd bij het bepalen van de gemeentegrens tussen de gemeenten Ginneken en Meer (provincie Antwerpen) opgemerkt dat aan de kant van de put van het huis Den Paal zich inderdaad vanouds een scheidsteen bevond. De grens tussen Ginneken en Meer liep dwars door het huis heen, door de schoorsteen. In 1826 werd besloten dat er een limietpaal zou worden geplaatst die de grens tussen de gemeenten Ginneken, Meer en Meerle zou aanduiden.

In 1843 plaatste men op de plaats van deze limietpaal Grenspaal nummer 219. Er werd echter bepaald dat de Nederlands-Belgische grens één meter om het huis heen zou lopen, waarbij het huis geheel in België zou komen te liggen. Misschien is het wel aardig om naast Grenspaal 219 opnieuw een hardstenen paal te plaatsen met de wapens van Breda en Hoogstraten erop.

2/3 Grenspalen Princenhage-Rijsbergen uit 1730. Dia's door Schreurs.

4/5 Grenspaal Princenhage-Etten, 19^e eeuw. Foto Hans Chabot, 1957.

6 De oude gemeenten zijn niet vergeten. De begrippen 'Ginneken' en 'Princenhage' leven nog sterk. Aan de Ginnekenweg is, waar voorheen de Molenlei liep (tot 1942 de gemeentegrens van Breda), een plaquette ingemetseld in de muur van het appartementencomplex De Watermolen. Deze is op 1 november 1980 –toen nog als onderdeel van een oude brugleuning– onthuld door de burgemeesters van Breda en Nieuw-Ginneken. De plaquette zelf is geplaatst door de Ginnekense carnavalsvereniging 't Lestogenblik. Het is misschien een aardig idee om ook andere grenzen op deze manier zichtbaar te maken. Hoeve de Blauwe Kei zou een goed punt zijn om één van de grenspalen die daar in 1597 stonden, opnieuw te plaatsen. Foto J. Roovers, 01-11-1980.

Gietijzeren grenspalen

De meest bekende grensovergang tussen België en Nederland vinden we bij Hazeldonk. Maar uitgerekend hier staan géén grenspalen. De grenspalen tussen Nederland en België zijn geplaatst in de eerste helft van de 19e eeuw. Later zijn er nog nieuwe palen bijgeplaatst, maar in de 20e eeuw vond men het niet meer nodig nieuwe palen te zetten.

Het eerste scheidingstraktaat tussen Nederland en België werd getekend te Londen op 19 april 1839. Op 8 augustus 1843 werd in de conventie van Maastricht bepaald hoe de grenzen precies moesten gaan lopen. Ook werd besloten 388 gietijzeren en 356 hardstenen grenspalen te plaatsen. De grenspalen moesten van gietijzer zijn en geplaatst worden op een gemetselde fundering. De achzijdige voet diende 40 cm boven en 60 cm onder het maaiveld te staan. De paal moest, inclusief de dennenappelvormige knop, 1,87 m boven het maaiveld reiken. De palen werden geschilderd met twee lagen menie en daarna met twee lagen grijs, in de kleur van gehouwen hardsteen. Het volgnummer en het jaartal 1843 (dus niet de wapens van Nederland en België en de dennenappelvormige knop) waren zwart. Bij het bekende Drielandenpunt te Vaals staat Grenspaal nummer 1 en ten noorden van Retranchement in Zeeuws-Vlaanderen zette men paal nummer 388. Deze 388 palen vormen een van de belangrijkste 19^e eeuwse gietijzeren monumenten in Nederland. De grens loopt bovendien grotendeels door of langs natuurgebieden. Een wandeling langs de grens is dan ook een aantrekkelijke cultuurtoeristische activiteit. Sinds de grenswijziging van 1997 vormt Grenspaal nummer 220 ten oosten van Hazeldonk de gemeentegrens tussen Breda en de gemeente Alphen-Chaam en paal 221 ten westen van Hazeldonk de grens tussen Breda en de nieuwe gemeente Zundert.

De zogeheten Permanente Grenscommissie is van plan alle grenspalen tussen Nederland en België in 2002 een grondige schoonmaaktbeurt te geven. Roest, mos en aanslag zullen worden verwijderd en de palen zullen worden geveerd en rechtgezet. Hoewel de palen wettelijke bescherming genieten, pleit de Grenscommissie er voor alle palen de status van beschermd rijksmonument te geven.

De grenspalen van Prins Frederik

Particuliere eigendommen worden als regel begrensd door de gevelwanden van huizen of door sloten, heggen, ijzeren of houten hekken, prikkeldraad, schuttingen of muren. Soms worden echter op akkers grensstenen geplaatst die de grens tussen twee eigendommen aangeven, zonder dat er sprake is van een fysieke grens. Bij verkavelingen van bouwgrond werden door het kadaster soms houten paaltjes in de grond geslagen.

Van 1840 tot 1881 waren de bossen rond Breda, het Ulvenhoutsebos, het Mastbos en het Liesbos, eigendom van prins Frederik, de broer van koning Willem II. De eigendommen van prins Frederik waren afgezet met houten paaltjes met daarop een gietijzeren plaatje met een gekroonde letter F. Ook hiervan zijn geen exemplaren bewaard. Het Mastbos was voorheen afgesloten door zes hekken. Van vier daarvan zijn enkele jaren geleden de hekpalen teruggeplaatst: het Bouvignehék (tegenover Bouvigne), het Ginnekens Hék (ingang Huisdreef zie foto 7), het Haags Hekken of Boshek (ingang Torendreef), en het Papenmutshek (Bouvignedreef aan de Overaseweg). De palen geven de grens aan van het eigendom van Staatsbosbeheer en kunnen dus gelden als grenspalen.

Grenspaal O 49

Aan de Oude Vest staat, tegen het gebouw op de hoek van het Nonneveld, een hardstenen paal van 19e eeuwse model, met daarop in grote letters 'O 49'. Binnenkort zal deze paal worden verplaatst naar een plekje naast de ingang van Breda's Museum en het Stadsarchief. Het was één van de grenspalen die de grens aangaf tussen de eigendommen van het Ministerie van Oorlog en de eigendommen van de gemeente Breda. De vestingwerken waren vóór 1881 eigendom van de Staat. Aan de binnen- en aan de buitenzijde van de vestingwerken werd het eigendom gemerkt door grensstenen die waren genummerd. De palen zijn gezet tussen 1824 en 1846. Grenspaal nummer 1 stond aan de Prinsenkade, tegenover het Spanjaardsgat. De palen nummerden tegen de klok in. Paal nummer 49 stond oorspronkelijk aan het huidige Van Coothplein. Hij staat dus niet meer op zijn oorspronkelijke plaats. Waarschijnlijk is hij hergebruikt als schampaal. De paal met het hoogste nummer was paal 141. Deze stond bij het Spanjaardsgat.

7 Het Ginnekens Hek aan de Huisdreef in het Mastbos.

Prentbriefkaart met poststempel 1908.

8 Betonnen kilometerschild aan de Terheijdenseweg.

Foto S. Schonck, 1993.

8

9

9 Op kerkhoven en begraafplaatsen zijn weleens paaltjes te zien rond graven die de grens van het graf aanduiden. Het Chassé- of Citadeldonument op het kerkhof van Ginneken is eigendom van het Rijk en is onthuld in 1874. Op oude foto's, zoals deze uit 1932 door fotopersbureau Het Zuiden, is te zien dat er paaltjes omheen stonden die de grens van het rijkseigendom aanduidden. Sedertdien zijn de paaltjes verdwenen.

10 Ook op de oprijlaan van Bouvigne staan twee oude stoeppalen, die de grens aangeven van het eigendom van Bouvigne. Mr. L.A.M. de Bruyn kocht het kasteeltje in 1901. Waarschijnlijk heeft hij deze palen omstreeks 1907 geplaatst. Uitgave Ant. Maas, Ginneken, 1931/2.

10

Mijlpalen

In het begin van de 19^e eeuw werden in Nederland grote doorgaande wegen aangelegd. Vóór die tijd waren wegen nog onverhard, maar deze wegen werden aangelegd als steenweg. Langs de steenwegen stonden mijlpalen die de afstanden aangaven. Dit is een typisch verschijnsel van de 19^e eeuw. Men probeerde steeds meer greep te krijgen op de ruimtelijke ordening. Het kadaster dateert uit deze tijd, de eerste topografische kaarten werden gedrukt, steenwegen en kanalen aangelegd en niet lang hierna komen de eerste spoorwegen. Keizer Napoleon gaf opdracht tot aanleg van de grote weg van Parijs naar Amsterdam via Brussel, Antwerpen, Breda, Oosterhout en Utrecht: de huidige Rijsbergseweg en Oosterhoutseweg. Koning Willem I was de opdrachtgever van een weg van Den Haag via Rotterdam en Moerdijk naar Breda en de weg van Bergen op Zoom via Roosendaal en Breda naar Tilburg, Den Bosch en Nijmegen. Het betreft hier de huidige Terheijdenseweg, Liesboslaan en Tilburgseweg. Al deze wegen werden aangelegd op een kaarsrecht tracé, dat niet zelden recht op een kerktoeren was uitgelijnd. Ze werden omzoomd door eiken of beuken. Aan de Oosterhoutseweg en de Liesboslaan zijn deze nog te vinden, maar elders zijn ze verdwenen. Ook op de Terheijdenseweg stonden tot ná WOII nog bomen!

De mijlpalen langs deze steenwegen waren genummerd. De nummers kunnen we terugvinden op oude topografische kaarten. Er zijn nog enkele mijlpalen over. Mijlpaal nummer 30 staat aan de Teteringsdijk. Vanaf hier is het 30 kilometer naar het voormalige Sleeuwijkse Veer, tegenover Gorinchem. Nummer 35 staat aan de Haagweg. Mijlpaal nummer 5 aan de weg van Breda naar Bergen op Zoom stond tot voor kort aan de Oude Liesboslaan. In 2001 werd hij bedreigd door de aanleg van de HSL en het knooppunt Princeville. Enkele actieve leden van het Princenhaags Museum besloten in te grijpen vóórdat hij verloren zou gaan en groeven hem uit de grond. De paal staat nu tijdelijk aan de Haagweg, schuin tegenover Zuilen, en zal te zijner tijd weer terugkeren naar zijn originele plaats. Hier en daar vinden we ook nog zogenaamde hectometerpaaltjes, zeshoekige basaltzuiltjes die vroeger om de honderd meter langs de weg stonden.

Ze staan onder andere aan de Teteringsdijk, de Haagweg en de Liesboslaan.

Ook op gemeentelijke en provinciale wegen stonden mijlpalen, maar van een ander model. Tot voor kort stond aan de Ginnekenweg, net ten zuiden van de Zuidelijke Rondweg, Mijlpaal nummer 2 van de "Weg van Breda naar de Belgische Grenzen". Bij de nieuwbouw van een pand aan de Ginnekenweg is de paal per ongeluk in de container terecht gekomen. Hij zal echter opnieuw worden vervaardigd volgens de oorspronkelijke specificaties. De "Weg van Breda naar de Belgische Grenzen" begon op het Van Coothplein en liep via de Ginnekenweg, de Ulvenhoutselaan, Ulvenhout en de Strijbeekseweg naar Strijbeek. De Mijlpalen 7 en 9 zijn enkele jaren geleden van de Strijbeekseweg overgebracht naar de voortuin van Museum Paulus van Daesdonck aan de Pennendijk in Ulvenhout. Aan het Belgische gedeelte van de Strijbeekseweg staan nog steeds mijlpalen, maar van een heel ander model.

Schamp- en stoeppalen

We eindigen dit cultuurhistorisch verhaal met een aparte categorie palen: de schamp- en stoeppalen. Schamppalen zijn heel nuttig: ze liggen op de hoek van een straat of van een inrijpoort tegen het huis aan. Zo beschermen ze de woning tegen het schampen van de wielen van karren of andere vervoermiddelen. Tegenwoordig gebruikt men hiervoor veelal

een betonpaaltje. Op het Begijnhof bevinden zich diverse oude hardstenen schamppalen. Op de hoek van de Vismarkt staat eveneens een dergelijke paal. Omdat het Begijnhof en de Vismarkt op de monumentenlijst staan worden deze palen beschermd door de Monumentenwet. Stoeppalen hebben een andere functie. Voorheen waren de stoepen voor de huizen eigendom van het huis en werden ze afgezet met palen. In Breda heeft men in de 19^e eeuw de meeste stoepen verwijderd en vervangen door trottoirs. Slechts op enkele plaatsen treffen we nog ouderwetse stoepen aan, die soms op de monumentenlijst zijn geplaatst. Gaat u maar eens kijken op de Grote Markt en in de Nieuwstraat, de Cingelstraat, op de Haagsemarkt en de Ginnekenweg, vlak bij de Ginnekenmarkt.

11

12

Cultuurhistorische relictten

Het zal duidelijk zijn dat de palen die de storm des tijds overleefd hebben, behouden moeten blijven. Deze objecten vertellen als het ware verhalen uit de geschiedenis van onze eigen omgeving. Bovendien zijn ze cultuurtoeristisch van belang, bijvoorbeeld Grenspaal nummer 218 aan het fietspad langs de Mark. Daarnaast vormen oude grenzen en de daarbij behorende grenspalen een belangrijk cultuurhistorisch overblijfsel. In 2000 gaf de provincie Noord-Brabant de zogenaamde Cultuurhistorische Waardekaart uit, een voor monumentenzorg en ruimtelijke ordening uiterst belangrijk document. Het idee van de waardekaart is het versterken en behouden van cultuurhistorische relictten door verantwoorde ontwikkeling en beheer, waarmee, volgens de provincie Noord-Brabant, het karakteristieke van de verschillende cultuurlandschappen wordt vastgelegd voor de toekomst. Zo draagt men bij aan de kwaliteit en de beleving van het leefmilieu. Intentie, beleid en regulering zijn net zo goed belangrijk, volgens de provincie. De intentie, de wil om cultuurhistorische relictten te gebruiken als inspiratiebron bij de inrichting en de ontwikkeling van de ruimte; een beleid waarbij doelen worden gesteld; en een goed doortimmerde en eenduidige regelgeving als noodzakelijke basis voor de realisering van die doelstellingen.

Monumentenlijst

De grenspalen zijn eigendom van de overheid. Grenspalen tussen twee gemeenten zijn gemeenschappelijk eigendom van de beide gemeentebesturen. Zo zijn de grenspalen tussen Nederland en België gezamenlijk eigendom van de Nederlandse en de Belgische Staat. Mijlpalen zijn eigendom van de eigenaar van de weg. Voorheen was dat meestal het Rijk of de provincie, maar van oude rijkswegen die geen functie meer hebben is dat tegenwoordig vaak de gemeente. Men zou dus zeggen dat het behoud van deze palen gewaarborgd is. De praktijk leert echter anders. Grenspalen hebben te lijden van vandalisme. Soms worden ze zelfs gestolen. Mijlpalen werden vaak opgeruimd bij wegreconstructies. Een triest voorbeeld vormen de Chaamseweg en de Strijbeekseweg, waar alle mijlpalen enkele jaren geleden opgeruimd zijn.

Een aantal palen staat op de monumentenlijst, zoals de palen tussen Princenhage en Rijsbergen. Stoeppalen en schamppalen mogen worden geacht deel uit te maken van een huis. Als de woning op de monumentenlijst staat, zijn daarmee de palen ook beschermd. Heemkundekring Paulus van Daesdonck heeft een openlucht-museumje ingericht in de voortuin van het onderkomen aan de Pennendijk in Ulvenhout, waarin verschillende mijlpalen en grenspalen zijn opgesteld. Als het enigszins mogelijk is moeten dergelijke palen natuurlijk worden bewaard op de plaats waar ze thuishoren. Alleen als het niet anders kan, zouden dergelijke palen overgebracht moeten worden naar elders.

Op verzoek kunt u een uitdraai krijgen van alle voor dit artikel geraadpleegde bronnen. Belt u hiervoor met het secretariaat van het Stadsarchief, telefoon (076) 529 44 24. U kunt ook op onze website kijken onder 'actueel', archivaria 7 (<http://stadsarchief.breda.nl>).

11 Binnenzijde Ginnekenpoort, met rechts stoeppalen voor een woning. Foto Kannemans en zoon, 1869/1870.

12 Mijlpaal nr. 5, aan de Oude Liesboslaan. Foto Simon Schonck.

Lijst van grenspalen en mijlpalen, stoeppalen en schampstenen in de gemeente Breda en in de voormalige gemeenten Ginneken en Bavel, Princenhage en Teteringen.

Grenspalen tussen Breda en Oosterhout uit 1725

Ten zuiden van het benzinestation Kalix Berna, aan de oostzijde van de autoweg Breda-Utrecht staat een hardstenen paal, boven de grond een halve meter hoog, doorsnee 15x20 cm. Het Bredase wapen staat aan de Oosterhoutse kant en het Oosterhoutse wapen aan de Bredase. De paal is opgeknapt en staat in een stukje bestrating. Hij is makkelijk te vinden. Hij is te bereiken vanaf de Hoevestraat, gemeente Oosterhout. Achter het Portiershoefke onder Teteringen schijnt ook nog een dergelijke paal te staan. Eigenaren: de gemeenten Breda en Oosterhout

19e eeuwse grenspaal aan de Oosterhoutseweg

Aan de Oosterhoutseweg, iets ten zuiden van de Tilburgsebaan, staat een basaltzuil met onregelmatige doorsnede, grijs geschilderd, met een oranje kop, met op het grijs in witte letters geschilderd 'Oosterhout' en 'Teteringen'. Deze paal stond oorspronkelijk verder naar het noorden en is na de grenswijziging van 1997 verplaatst naar de huidige grens. Ook is een dergelijke paal herplaatst op het landgoed De Meerberg 1a. Eigenaar: Heemkundekring Teterings Erfdeel, Teteringen.

19e eeuwse grenspaal aan de Teteringsedijk

In de voortuin van het huis Teteringsedijk 8 ligt een basaltzuiltje waarvan wordt gezegd dat het de vroegere grenspaal was tussen Breda en Teteringen. Eigenaar: de gemeente Breda.

Grenspalen tussen Princenhage en Rijsbergen uit 1730

Van de oorspronkelijke zes palen zijn er nog drie over. Aan de ene zijde staat HAGE en aan de andere RYSBARGEN. Ze staan op Princenhage, sectie M, op de hoek van perceel nummer 849, sectie L, op de hoek van 525 en sectie L, op de hoek van 534. Ze staan op de monumentenlijst. Eigenaren: de gemeenten Breda en Zundert.

19e eeuwse grenspaal aan de Rijsbergseweg

Op de gemeentegrens van de huidige gemeenten Breda en Zundert, vlak bij villa Dennenhoeve en hectometerpaal 40,1 aan de westzijde van de weg, tussen de hoofdrijbaan en de parallelweg, staat een basaltzuiltje, wit geschilderd met oranje kop. Aan één zijde is nog te lezen 'Rijsbergen'. Eigenaren: de gemeenten Breda en Zundert.

Herinneringsplaquette aan de Ginnekenweg op de voormalige gemeentegrens tussen Breda en Ginneken

Aan de Ginnekenweg is in het appartementencomplex Watermolen een steen ingemetseld met een tekst ter herinnering dat hier tot 1942 de gemeentegrens liep tussen Breda en Ginneken. De steen is onthuld op 1 november 1980 door de burgemeesters van Breda en Nieuw-Ginneken. Eigenaar: de gemeente Breda.

Grenspaal tussen Nieuw-Ginneken en Breda

Deze paal gaf de grens aan tussen Nieuw-Ginneken en Breda aan de Bavelsebaan. Hij staat nu in de tuin van het Museum Paulus van Daesdonck aan de Pennendijk in Ulvenhout. Eigenaar: de gemeente Breda.

Grenspaal 216

Grenspaal nummer 216 op de grens met België, aan de Grazeneseweg, met hulppalen. Eigenaren: de Staat der Nederlanden en de Belgische Staat.

Grenspaal 217 aan de Strijbeekseweg

Eigenaren: de Staat der Nederlanden en de Belgische Staat.

Grenssteen

Een grenssteen staat nu in de tuin van het Museum Paulus van Daesdonck aan de Pennendijk in Ulvenhout. Eigenaren: de Staat der Nederlanden en de Belgische Staat.

Grenspaal 218 aan de rivier de Mark

De paal is beschadigd en tamelijk vervelooos. Eigenaren: de Staat der Nederlanden en de Belgische Staat.

Grensstenen rond café Moskes

Café Moskes staat aan de Dreef te Meersel-Dreef, op de hoek van de Kerkseweg (Galder). Het café staat op de rechte lijn tussen Grenspalen 218 en 219. De grens loopt om het café heen en wordt aangeduid door hulppalen. Eigenaren: de Staat der Nederlanden en de Belgische Staat.

Hoeve De Paal bij Galder; Grenspaal 219

Grenspaal 219 staat in de voortuin van Hoeve De Paal, op de hoek van het Heideinde (Meersel-Dreef) en de Kerkseweg (Galder). De naam van de hoeve herinnert aan de oude grenspaal tussen Breda en Hoogstraten. Eigenaren: de Staat der Nederlanden en de Belgische Staat.

Grenspaal 220

Deze paal is te zien vanaf het gravelweggetje dat loopt van de Rijsbergsebaan (gemeente Breda), naar het huis Kerkseweg 7 (Galder). Voorheen was deze paal grenspunt van de gemeenten Ginneken en Bavel (later Nieuw-Ginneken) en Rijsbergen, tegenwoordig is de paal het grenspunt van de gemeenten Breda en Alphen-Chaam. Eigenaren: de Staat der Nederlanden en de Belgische Staat.

Grenspaal 221

Tot 1997 was deze paal, ten westen van het industrieterrein Hazeldonk, een grenspunt van de gemeenten Rijsbergen en Zundert. In dat jaar werd Hazeldonk bij Breda gevoegd. Eigenaren: de Staat der Nederlanden en de Belgische Staat.

Paal O 49 aan de Oude Vest in de buurt van het Nonneveld

Hardstenen paal, ongeveer 20 x 20 cm en ongeveer 0.5 m uitstekend boven de bestrating, oorspronkelijk een grenspaal van het Ministerie van Oorlog. De paal dateert van tussen 1824 en 1846. Eigenaar: de gemeente Breda.

Grenspalen Bouvigne

Op de oprijlaan van Bouvigne staan twee oude stoeppalen, die de grens aangeven van het eigendom van Bouvigne. Waarschijnlijk zijn deze geplaatst door mr. L. de Bruyn, circa 1907.

De Boshekken rond het Mastbos

Het Mastbos was voorheen afgesloten door zes hekken. Van vier daarvan zijn de hekpalen teruggeplaatst: het Bouvignehek (tegenover Bouvigne), het Ginneken Hek (ingang Huisdreef), het Haags Hekken of Boshek (ingang Torendreef), en het Papenmutshek (Bouvignedreef aan de Overaseweg). De namen ontbreken op de hekken. De palen geven de grens aan van het eigendom van Staatsbosbeheer en kunnen dus gelden als grenspalen.

Mijlpaal nummer 30 en hectometerpaaltjes aan de Teteringsedijk

Mijlpaal nummer 30 van de weg van het Sleeuwijkse Veer naar Antwerpen staat aan de noordzijde van de Teteringsdijk, naast het huis nummer 191. De paal is grotendeels ingegraven. De kop is oranje geschilderd, het cijfer '30' zwart.

Aan de Teteringsdijk staan verder vier hectometerpaaltjes. Paal 30.1 staat tussen de huisnummers 134 en 136. Paal 30.2 staat op het plantsoentje op de hoek van de Teteringsdijk en de Beverweg. Paal 30.3 staat tussen de huisnummers 94 en 96. Vóór Teteringsdijk 74 staat een oud basaltzuiltje. De betonnen paaltjes zijn wit geschilderd met een zwarte voet en een oranje kop. De cijfers zijn zwart. Eigenaar van alle palen: de gemeente Breda.

Mijlpaal nummer 35 aan de Haagweg

Mijlpaal nummer 35 van de weg van het Sleeuwijkse Veer naar Antwerpen staat aan de Haagweg vóór huisnummer 311. Eigenaar: de gemeente Breda.

Mijlpaal nummer 5 aan de Oude Liesboslaan, tijdelijk aan de Haagweg

Mijlpaal nummer 5 van de weg van Breda naar Roosendaal, Bergen op Zoom en het Tholense Veer stond aan de Oude Liesboslaan, maar werd bedreigd door de aanleg van knooppunt Princeville. De paal is verplaatst en staat nu tijdelijk naast het boerderijtje Haagweg 277. De paal is boven de grond 1 meter hoog. Vlak bij deze paal staat aan de Haagweg een basalt hectorpaal. Eigenaar: de gemeente Breda.

Hectometerpalen aan de Liesboslaan

Aan het stille gedeelte van de Liesboslaan staan, tussen de Nieuwe Heilaarstraat en de Ettensebaan, verschillende hectometerpaaltjes (basaltzuiltjes). Eigenaar: de gemeente Breda.

Mijlpaal nummer 2 aan de Ginnekenweg

Deze mijlpaal stond even ten zuiden van de Zuidelijke Rondweg aan de westzijde van de Ginnekenweg. Bij de nieuwbouw van een pand hier ter plaatse is hij verloren gegaan. Hij zal worden hersteld door de aannemer. Eigenaar: de gemeente Breda.

Mijlpaal nummer 7 en 9, afkomstig van de Strijbeekseweg

Mijlpaal nummer 7 en 9 van de gemeenschappelijke weg van Breda naar de Belgische grenzen zijn van de Strijbeekseweg overgebracht naar de tuin van het Museum Paulus van Daesdonck aan de Pennendijk in Ulvenhout. Eigenaar: Heemkundekring Paulus van Daesdonck, Ulvenhout.

Mijlpalen aan de Chaamseweg

Bij de boerderij Chaamseweg 26, vlak bij KM 2.0, staan twee oude mijlpalen. Elders op het terrein schijnen er nog twee te staan. De nummers zijn weggekap. Eigenaar: de provincie Noord-Brabant.

Schamppalen op het Begijnhof

Op het Begijnhof bevinden zich diverse hardstenen schamppalen. Deze staan, met het gehele Begijnhof, op de monumentenlijst. Eigenaar: het Begijnhof.

Schamppaal aan de oude Vismarkt, hoek Haven-Vismarktstraat

De Vismarkt staat op de monumentenlijst. De paal maakt deel uit van de Vismarkt, zodat ook deze beschermd is. Eigenaar: de gemeente Breda.

Schampssteen in de poort tussen Haagdijk 187 en 197

Twee grote zwerfstenen die gebruikt zijn als schamppaal aan beide zijden van de poort. Particulier eigendom.

Stoeppalen Grote Markt, Nieuwstraat, Cingelstraat en Haagsemarkt

Deze palen staan op de monumentenlijst.